

היזמה למחקר יישומי בחינוך
האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים

סקירה המוגשת לצוות המומחים לנושא החינוך הבלתי-פורמלי

דוגמאות לחינוך בלתי פורמלי במוזיאונים, ספריות וארגוני ספורט ומוזיקה

איתי ארצי

נובמבר 2015

חשוון תשע"ו

תוכן עניינים

3.....	הקדמה
4.....	ספריות
4.....	ספריית "שער ציון – בית אריאלה"
6.....	הספרייה הציבורית של שיקגו, ארה"ב
7.....	מוזיאונים
7.....	מוזיאון פתח תקוה
9.....	מוזיאון אאוריקה, אנגליה
9.....	ספורט
10.....	Peace Players International
10.....	ערכים בספורט
12.....	חינוך מוזיקלי
12.....	עמותת מקור
13.....	El Sistema
14.....	סיכום

הקדמה

החינוך הבלתי פורמלי הוא כינוי לתפיסה חינוכית-פדגוגית שהתפתחה בארגונים חוץ-בית-ספריים הפועלים בדרך כלל בזמן הפנוי של החניכים כך שההצטרפות אליהם וולונטרית. תפיסת החב"פ מניחה כי ניתן לממש מטרות חברתיות וחינוכיות בעזרת פדגוגיה, פרקטיקות וארגונים ו השונים לגמרי מדרכי פעולה פורמליות המתקיימת לרוב בבית הספר. מטרות החינוך הבלתי פורמלי כוללות מעורבות חברתית פעילה וביטוי עצמי של צורכי הפרט.¹ יש הטוענים כי במסגרת החינוך הבלתי פורמלי התפתחו פדגוגיה בלתי פורמלית ופרקטיקות חינוכיות הנבדלות מאלה הרווחות בזירות חינוכיות אחרות.² הפדגוגיה והפרקטיקות הייחודיות של החינוך הבלתי פורמלי באות לידי ביטוי במגוון רחב של פעילויות ויוזמות המופעלות על ידי קשת רחבה של ארגונים, קהילות וגם על ידי המדינה. מגוון זה בא לידי ביטוי גם במשרדי הממשלה הרבים שמסדירים ומממנים את הפעילות הבלתי פורמלית, ביניהם משרד החינוך ומשרד התרבות והספורט. בישראל הפיקוח והמימון של הפעילויות החינוכיות-ערכיות במוסדות תרבותיים וספורטיביים מפוצל בין משרדי ממשלה רבים. דוגמה לכך ניתן למצוא בחינוך המוזיאלי: המחלקה למוזיאונים במשרד התרבות אחראית על המוזיאונים, אך החינוך המוזיאלי משויך למשרד החינוך ומרוכז בסל תרבות ארצי ובתקנת החינוך במוזיאונים של המינהל הפדגוגי.³ בהתאם, גופים רבים מפתחים ומפעילים במרחביהם פעילות חינוכית בלתי פורמלית הדומה במאפייניה לפעילות הנחשבת לחינוך בלתי פורמלי, גם אם הגופים עצמם אינם מגדירים עצמם כשותפים לשדה החינוך הבלתי פורמלי. סקירה זו כוללת דוגמאות של מוזיאונים, ספריות וארגוני ספורט ומוזיקה שבהם מתקיימת פעילות חינוכית-קהילתית המנצלת את הספרייה ומשאביה, פעילויות ספורטיביות, נגינה בכלי מוזיקלי או פרקטיקות אמנותיות כדי לעודד תלמידים לרכוש כישורים חברתיים, לגבש תחושת מסוגלות, לחזק את הביטחון עצמי או לשפר את הרגלי הלמידה באמצעות התנסות ועשייה. פעילות חינוכית-קהילתית מתקיימת למשל בספריות. בשנים האחרונות, מאז השינוי בחוק הספריות, מספר הקוראים הפעילים בספריות הולך וגדל וספריות רבות הופכות למרכזי תרבות המציעים פעילויות תרבותיות וחינוכיות, בייחוד ביישובי הפריפריה בישראל.⁴ מחקרים ממדינות אחרות מצביעים על שינויים ההופכים את הספרייה הציבורית למרכז קהילתי ותרבותי ועל החשיבות של הספרייה כמרכז קהילתי-חינוכי שמאפשר לכלל האוכלוסייה נגישות לידע ולמפגש חברתי שלא היה מתאפשר במקומות אחרים.⁵ בעידן הדיגיטלי תפקידן של ספריות מתחזק מפני שהן יכולות לאפשר לכלל האוכלוסייה גישה בחינם למידע הנמצא במרשתת, ולהוות מרחב שלישי

---

¹ שמידע, מרים ושלמה רומי. (2007). מהות החינוך הבלתי פורמלי, גישות תיאורטיות והגדרות, בתוך שלמה רומי ומרים שמידע (עורכים), החינוך הבלתי פורמלי במציאות משתנה, ירושלים: הוצאת מאגנס, עמ' 11-28.

² Bekerman, Z., & Silberman-Keller, D. (2004). Non-formal pedagogy: Epistemology, rhetoric and practice. *Education and Society*, 22(1), 45-63.

³ פלד, הילה. (2012) חינוך מוזיאלי בישראל. פלטפורמה – כתב עת לחינוך מוזיאלי, גיליון 1, <http://www.imj.org.il/youthwing/magazine/?p=334>, נדלה בתאריך 25.8.2015.

⁴ בר צורי, רוני. (2015). התפתחויות ומגמות בשימוש בספריות ציבוריות בישראל. דף מידע של תחום שוק העבודה במשרד הכלכלה, <http://www.moital.gov.il/NR/rdonlyres/008BA88C-0217-496D-A959-1F93F9BFCBE1/0/X13003.pdf>, נדלה בתאריך 25.8.2015.

⁵ Audunson, R. (2005). The public library as a meeting-place in a multicultural and digital context: The necessity of low-intensive meeting-places. *Journal of documentation*, 61(3), 429-441.

המפגיש אוכלוסיות מקבוצות שונות. גם מוזיאונים קיבלו על עצמם תפקיד קהילתי וחינוכי: בעזרת מחלקות החינוך והקהילה מתאפשר להם לפתח תכניות שעונות על צורכי הקהילה או מערכי לימוד שצומחים מתוך ביקור בתערוכות המוזיאון.⁶ גם חינוך באמצעות ספורט מאפשר לתעל את הפעילות הספורטיבית למטרות חינוכיות ולפיתוח כישורי חיים כגון הישגיות, מנהיגות ואחריות.⁷ לבסוף נמצא כי שיטות בלתי פורמליות להוראת מוזיקה – למידת עמיתים או למידת חברתית למשל – מחזקות אצל הלומדים את היצירתיות, הנון-קונפורמיות והמוטיבציה ללמידה והתפתחות.⁸

סקירה זו מתארת בקצרה מודלים הפועלים במוזיאונים, בספריות ובארגוני ספורט ומוזיקה שמצליחים לרתום את הפעילות שהם מציעים לטובת פעילות חינוכית-ערכית בלתי פורמלית. הסקירה אינה מתיימרת להקיף את כל התחום של החינוך הבלתי פורמלי במסגרות תרבותיות וספורטיביות, אלא להצביע על הפוטנציאל החינוכי-קהילתי הקיים במוסדות שונים ולהדגים כיצד הוא בא לכדי מימוש בצורות שונות בארגונים נבחרים. מן הראוי לציין שבכל תחום פועלים ארגונים רבים ונוספים שמקיימים פעילויות דומות לארגונים שמוצגים בסקירה זו שנבחרו כדי להציג את מגוון האפשרויות לפעילות חינוכית במוסדות תרבות וספורט. בכל אחד מהתחומים (ספורט, מוזיקה ופעילות מוזיאונים וספריות) יוצגו שני ארגונים, אחד מישראל ואחד ממדינה אחרת. בכל ארגון יוצגו המודל החינוכי, המטרות האסטרטגיות הנגזרות ממנו ודוגמאות לתכניות שמיישמות את החזון החינוכי של הארגון. במידת האפשר יצוינו גם מחקרי הערכה שנעשו על הפעילות או נתונים סטטיסטיים על היקף הפעילות. הארגונים נבחרו לאחר סריקה מקיפה של אתרי ארגונים במרשתת ובחירה בארגונים ויוזמות שהציעו את הפעילות הקהילתית-חינוכית העשירה ביותר שעומדת בזיקה לעקרונות הפעולה של החינוך הבלתי פורמלי. מילות החיפוש בעברית שהנחו את החיפוש המקוון הן: "מחלקת החינוך של מוזיאון", "חינוך באמצעות ספורט", "קידום נוער באמצעות מוזיקה" ו-"תרבות בספריות עירוניות". מילות החיפוש באנגלית היו "Education through sport", "Public library education", "Music for social change", ו-"Museum learning through play".

הספריות שיופיעו בסקירה הן בית אריאלה בתל אביב והספרייה הציבורית בשיקגו; המוזיאונים שיוצגו הם מוזיאון פתח תקווה ומוזיאון אאוריקה באנגליה; ארגוני הספורט שיוצגו הם Peace Players International וערכים בספורט והיוזמות המוזיקליות הן עמותת מקור ו-El Sistema.

ספריות

ספריית "שער ציון – בית אריאלה"

ספריית בית אריאלה היא גלגול של ספריית "שער ציון" שראשיתה ביפו בשנת 1886. בניינה הנוכחי נפתח בשנת 1978 ומראשיתו תוכנן לא רק כספרייה אלא גם כמרכז תרבות. ספריית בית

⁶ Hooper-Greenhill, E. (1999). *The educational role of the museum*. Psychology Press.

⁷ Gould, D., & Carson, S. (2008). Life skills development through sport: Current status and future directions. *International review of sport and exercise psychology*, 1(1), 58-78.

⁸ Vitale, J. L. (2011). Formal and informal music learning: Attitudes and perspectives of secondary school non-music teachers. *International Journal of Humanities and Social Science*, 1(5), 1-14.

אריאלה היא הספרייה המרכזית של תל-אביב-יפו, ובנוסף אליה רשת הספריות של תל אביב מונה 21 ספריות. לבית אריאלה כ-9,000 מנויים, ואילו כלל מנויי הספריות בתל אביב מונים כ-35,000. בשנים האחרונות עדכנה הספרייה את התפיסה המנחה אותה והיא שוקדת על הכנסת שינויים שונים במבנה, באוספים ובשירותים על מנת להמשיך ולהיות רלוונטית בעידן הדיגיטלי. לדוגמה, ספריות תל-אביב-יפו יחלו בקרוב להשאיל ספרים דיגיטליים. המממנים העיקריים של ספריית בית אריאלה וספריות העיר הם עיריית תל-אביב-יפו, המחלקה לספריות במשרד התרבות והספורט וקרנות פילנתרופיות שמיועדות לפרויקטים ספציפיים.

רשת הספריות ובית אריאלה מציעים מגוון פעילויות בתחום התרבות. מאז התיקון לחוק הספריות הציבוריות ב-2007 הספריות הציבוריות חוות פריחה מרשימה. במרכז למוסיקה וספרייה ע"ש פליציה בלומנטל למשל מתקיימים אירועי לימוד ועיון על מוסיקה בנוסף לקונצרטים המתקיימים שם. כבר מראשית דרכה פעל בבית אריאלה מרכז תרבות שהציע פעילויות תרבות והעשרה מגוונות למבוגרים ולילדים. מרכז תרבות בבית אריאלה יוצר בעצמו את התכניות התרבותיות-חינוכיות שהוא מציע: (1) סדנאות כתיבה (שירה, פרוזה, תסריטאות ובלוגים) המיועדות למבוגרים ולילדים (2) קורסים בתחומים ובנושאים מגוונים: ספרות, אמנות, יהדות, קולנוע, מחול, פילוסופיה ועוד, המועברים על ידי סופרים, חוקרים, עיתונאים ואמנים (3) מופעי תיאטרון ומוזיקה, שעות סיפור, הצגות וסדנאות לילדים בזיקה לספרים ולספרות (4) סדנאות מקצועיות להכשרת מספרי סיפורים (5) אירועי תרבות חד-פעמיים כגון השקות ספרים או אירועים לציון ימים שקשורים לספרות: ה"בלומסדיי" (עפ"י "יוליסס" של ג'יימס ג'ויס), יום הולדתו של היינריך היינה וכיוצא באלה (6) תערוכות בגלריה ובספריית הילדים והנוער.

בשנים האחרונות יזמו בבית אריאלה אירועים וקורסים הקשורים למדורים ייחודיים כגון הארכיון הישראלי למחול, ספריית הרמב"ם (ספרייה תורנית) ועוד, וכן מנסים למשוך קהל צעיר יותר ולהציע קורסים ייעודיים לצעירים בני 18-35. פעילויות תרבות למבוגרים נערכות גם בחלק מן הספריות השכונתיות. זאת ועוד: לבית אריאלה ולספריות העיר מגיעים במאורגן תלמידי בתי ספר וגנים למפגשי היכרות עם הספרייה ואוצרותיה. בחלק ניכר מהשכונות הספריות ממוקמות במרכזים קהילתיים, ובחלקן מתקיימים שיתופי פעולה בנושא פעילויות תרבות. התפיסה של סניפי הספרייה היא תפיסה קהילתית, לפיה הספרן מכיר את הקהילה שהספרייה משרתת, והוא אחראי לפעילויות התרבות שהספרייה תציע לקהילה הייחודית שלה. חלק מהספריות הקהילתיות אמונות על נושאים מיוחדים, למשל: הספרייה במרכז הערבי-יהודי ביפו, שמוקדשת לספרים בערבית; ספריית מרכז מנדל, שמתמחה בפעילות המקדמת דו-קיום בין יהודים לערבים (למשל שעות סיפור דו-לשוניות); ספריית מגדל שלום, שבימים אלה מוקם בה אוסף של ספרות גאה; ספריית יד לבנים, שבה מוקם אוסף בנושא מגדר.

רשת הספריות בתל-אביב-יפו קיבלה על עצמה גם תפקיד חינוכי, וזאת מתוך הכרה בחשיבותה של קריאה מרובה אשר בכוחה לשפר את ההישגים הלימודיים של ילדים, להקנות להם חשיבה ביקורתית, לפתח את האוריינות שלהם ולתרום לשינוי עמדותיהם כלפי קבוצות אחרות בחברה. לתפיסתה של מנהלת מחלקת הספריות, מרים פוזנר, הספרייה צריכה להיות גם גורם משמעותי ביצירת דור הקוראים הבא. במציאות שמכתיבה התרבות הדיגיטלית, אין זה מספיק לעודד הורים להקריא ספרים לילדיהם הפעוטים, אלא יש למצוא דרך למשוך ילדים גילאי בית הספר היסודי לספריות. אתגר חינוכי נוסף שעומד בפני הספרייה הוא עידוד משפחות המגיעות מרקע

חברתי-כלכלי מוחלש לקרוא ולשאול ספרים בספרייה הציבורית. המציאות בתל-אביב-יפו היא, שדווקא בשכונות מבוססות מבחינה כלכלית שיעור המנויים בספריות גדול יותר. בספריית הילדים והנוער של בית אריאלה יש אוספים עשירים של ספרי ילדים ונוער, והיא מקיימת פעילויות כגון סדנאות ותערוכות. בספרייה מוצעים מרחבי פעילות ואמצעים מבוססי טכנולוגיה כגון משחקי מחשב, רשת מחשבים להכנת פרויקטים שיתופיים, מסכי מידע ותצוגה ועמדות לחיפוש מידע. בשנה האחרונה נפתח בספריית הילדים מיזם ייחודי המכונה 'מייקטק' – מקום לעשייה דיגיטלית. זהו מרכז חדשני לנוער שמציע לקבוצות וליחידים מגוון תוכנות ליצירה דיגיטלית, ובו מתקיימות סדנאות יצירה ממוחשבת פיזית-דיגיטלית. התוצרים המגוונים כוללים גם כאלה שיש להם זיקה לספרייה, כגון דמויות מספרים וסימניות לספרים. ה'מייקטק' הוקם ביוזמת המעבדה לחדשנות במדיה במרכז הבינתחומי הרצליה ובתרומת קרן שרה פיין, כדי לעודד הבנה מעמיקה של מדיה דיגיטלית וחשיבה יצירתית ועצמאית עם טכנולוגיה עדכנית. את הצלחת המייקטק אפשר לזקוף, בין היתר, למודל ההפעלה הייחודי שגיבשה המעבדה לחדשנות במדיה: בני נוער המשמשים 'מנטורים' במסגרת 'מחויבות אישית' הם אלה שמנחים את הילדים המגיעים למייקטק. את המנטורים עצמם מנחים סטודנטים מהמרכז הבינתחומי בהרצליה. בכתבה עיתונאית על המייקטק תואר כיצד פעילות התכנות והתכנון של המוצר שאותו מעוניינים ליצור מחולקת למקטעים, כך שבכל מקטע מתאפשר לילדים להתנסות באופן עצמאי במציאת פתרון לבעיות המתעוררות, ורק לאחר מכן לבקש עזרה ממנטור, אם יש בכך צורך, או להמשיך לשלב הבא. מנחי המייקטק מאפשרים לילדים טווח רחב של ניסוי וטעייה ומאפשרים להם להפעיל את הדמיון ולגלות יצירתיות תוך כדי הפעילות, ובזה ייחודה של הפעילות, למשל בהשוואה ללמידה בית-ספרית.⁹

הספרייה הציבורית של שיקגו, ארה"ב

ברשת הספריות הציבוריות של שיקגו יש כ-5.7 מיליון ספרים¹⁰ שפרוסים ב-80 סניפים ברחבי שיקגו. בשנת 2015 ביקרו בספרייה כ-4.5 מיליון מבקרים. הספרייה מבקשת ליצור "מרחב שלישי" שאינו העבודה או הבית, שבו אנשים יוכלו לשפר את איכות חייהם באמצעות צריכה של בידור ותרבות ופיתוח האינטלקט. הספרייה ממומנת על ידי קרן הספרייה הציבורית בשיקגו, שתומכת בפיתוח אוסף הספרים של הספרייה וביוזמות טכנולוגיות שמנגישות את הספרייה ומשאביה לכלל תושבי שיקגו.

המטרות האסטרטגיות המרכזיות של הספרייה הן טיפוח למידה וקידום קהילות. במחקר הערכה חיצוני שביקש להתחקות אחר התפקיד הקהילתי של הספריות נמצא כי בספריות שהצליחו להפוך למרחבים קהילתיים עובדי הספריות הצליחו לקחת חלק פעיל בחיים האזרחיים של הקהילה, להתחבר עם מנהיגי הקהילה, לחזק את התשתית הכלכלית של הקהילה בעזרת משאבי הספרייה, לרכוש את אמון הקהילה ולהטמיע תרבות ארגונית מוכוונת קהילה בקרב צוות

⁹ המידע על בית אריאלה נדלה מאתר האינטרנט של בית אריאלה והספריות העירוניות (<http://www.tel-> מנהלת מחלקת הספריות בעיריית תל אביב בתאריך 17.8.2015. המידע על המייק טייק נלקח מתוך יעל, חלק הפרויקט שמצליח להכניס ילדים לספריות, האלף, 6.5.2015, <http://www.haaretz.co.il/magazine/the-edge/premium-1.2629967>, נדלה ב-18.8.15.

¹⁰ המידע הסטטיסטי על הספרייה הציבורית בשיקגו מתוך האתר הרשמי של התאגדות הספריות בארצות הברית, <http://www.ala.org/tools/libfactsheets/alalibraryfactsheet22>, נדלה בתאריך 9.8.15.

הספרייה.¹¹ הספרייה מבקשת להנגיש ידע, מידע וחוויות לכל תושב שיקגו באשר הוא בלי קשר למיצב החברתי-כלכלי שלו. כדי להגשים את החזון בפועל, הספרייה מפעילה תכניות רבות. להלן תכניות נבחרות בעלות זיקה לחינוך הבלתי פורמלי¹²:

CyberNavigators היא תכנית שמסייעת למשתמשי הספרייה בכל הגילים לשפר את הכישורים הבסיסיים של אוריינות מחשב וחיפוש עבודה במרשתת. התכנית מתבצעת בקבוצות קטנות, במפגשים פרטניים עם מנטורים. **מעבדת יוצרים-מייקרים** (Makers) מאפשרת למשתמשי הספרייה (יחידים וקבוצות) ליצור בעצמם חפצים לפי צרכיהם. ציוד המעבדה כולל מכשירים יקרים שלא ניתן לרכוש כיחידים כגון מדפסת תלת-ממדית. השימוש במעבדה חופשי לכול, אך השתתפות בסדנאות מונחות דורשת הרשמה מראש. תהליך יצירת המוצרים מעודד למידה ושיפור של האוריינות הדיגיטלית ומקשר בין הטכנולוגיות המיושמות בתהליך העבודה על החפצים לתחביבי המשתתפים ולמסלול התעסוקתי והאקדמי שלהם. בנוסף לכך, מנחי המעבדה מעודדים את המשתתפים לעבוד בשיתוף פעולה אחד עם השני ואף להתנדב במעבדה כדי להנחות משתתפים אחרים.¹³ **Summer Learning Challenge** (אתגר הלמידה בקיץ) הן תכניות בנות שמונה שבועות שמעודדות תלמידים לקרוא וללמוד (לפחות 20 דקות ביום) בחופשות בית הספר, כדי להתכונן טוב יותר לשנת הלימודים הבאה. התכנית מעודדת קריאה ולמידה (בנושאי מדע, טכנולוגיה, הנדסה, אמנות ומתמטיקה) והתמודדות עם אתגרים הנדסיים והתנסות אמנותית.

YOUmedia הוא מרחב למידה שמעודד בני נוער לשפר את כישורי המדע והטכנולוגיה שלהם באמצעות התנסויות מקוונות רבות במשחקים, ספרים או כל דבר אחר שבני הנוער ירצו לעשות יחד במדיה דיגיטלית. המיזם מיישם את הממצאים שעלו מהספר *Living and Learning with Digital Media* שהראה כי בני נוער רבים מבצעים פעילויות חברתיות רבות באופן מקוון.

מוזיאונים

מוזיאון פתח תקוה

מוזיאון פתח תקוה הוא מוזיאון חברתי ששואף לאצור תערוכות חברתיות המבטאות ביקורת חברתית במגוון נושאים. לכן גם מחלקת החינוך שואפת לחבר את הקהילה למוזיאון ואת המוזיאון לקהילה. מחלקת החינוך של המוזיאון שואפת להוות גשר בין התערוכות המוצגות במוזיאון לבין קהל המבקרים. עבור המחלקה התערוכות אינן תערוכות בלבד אלא פעולות אמנות שיש בהן מעורבות חברתית. מחלקת החינוך מבקשת להוריד את האמנות מ'מגדל השן' מבלי

¹¹ Kretzmann J., Ran S., (2005). *The engaged library: Chicago stories of community building*. Urban Libraries Council.

¹² המידע על התכניות השונות נלקח מתוך אתר הספרייה: <http://www.chipublib.org/programs-and-partnerships>

9.8.2015 בתאריך

¹³ Making to Learn, דוח שמסכם את פעילות המעבדה בחצי השנה הראשונה,

<https://chicago.bibliocms.com/wp-content/uploads/sites/3/2015/04/cpl-maker-lab-making-to-learn.pdf>

נדלה בתאריך 10.8.2015.

¹⁴ Ito, M., Horst, H., Bittanti, M., Boyd, D., Herr-Stephenson, B., Lange, P. G., ... & Robinson, L. (2008). *Living and Learning with New Media: Summary of Findings from the Digital Youth Project*. John D. and Catherine T. MacArthur Foundation.

לפגוע ברמה הגבוהה של היצירה האמנותית. הביקור במוזיאון כולל סיור מודרך בתערוכה או סדנת יצירה או הרצאה – מותאמות לתערוכה המוצגת במוזיאון. בכל שבת מקיים המוזיאון לקהל הרחב סיור מודרך בתערוכות, בהנחיית צוות החינוך של המוזיאון. הסיורים אינם כרוכים בתשלום או בחילול שבת כדי לאפשר גם לשומרי שבת להצטרף אליהם. תפקידה של מחלקת החינוך רחב יותר מאשר הדרכה בתערוכות המתחלפות, מה שמאפשר לה להתפתח כגוף שמבצע עבודה קהילתית באמצעות האמנות. המוזיאון מנסה ליצור גם עם מערכת החינוך הבית-ספרית קשר שבא לידי ביטוי בסדנאות יצירה לגני הילדים ולבתי הספר היסודיים, סדנאות שמאפשרות לתלמידים לתרגם את מה שחוו במהלך הביקור לצורה, צבע וחומר. מחלקת החינוך מבקשת לתווך את התערוכות שבמוזיאון לקהל המבקרים, ולקשר אותן למציאות החיים היומיומית בישראל.

המוזיאון מפעיל את 'הסדנא' – מרכז החוגים הכולל חוגי אנימציה ממוחשבת וקומיקס, עיצוב חוגי דרמה ואמנות וחוג צילום מקצועי לילדים, המשלב גם צילום בפלאפון חכם.

מחלקת החינוך מפעילה צוות מדריכים, שהם למעשה מחנכי אמנות, וחברים בו אמנים פעילים בעלי השכלה אמנותית וגם תואר בחינוך. לצד ההשכלה הפורמלית, עליהם להכיר את שדה האמנות העכשווית ולהיות בעלי יכולת לתווך אותה לקהל המבקרים של המוזיאון ולעורר את המבקרים לחשיבה דרך התערוכות במוזיאון. מדריכי המוזיאון, שנתפסים כ'מחנכי אמנות', מבקשים להשתמש בחינוך לאמנות ככלי לחולל שינוי בעולם.

תפקידה העיקרי של מחלקת החינוך הם לגרות את החושים ולעורר את המחשבה, לעודד התבוננות לעומק וחשיבה יצירתית, ומעל לכול לאפשר התקרבות לאמנות עכשווית וניהול דיאלוג עמה. המחויבות הקהילתית מתאפשרת הודות להעסקה של עובדי מחלקת החינוך על ידי עיריית פתח תקווה ומשרד התרבות במשרות קבועות שנחלקות בין עבודה במוזיאון לעבודה קהילתית, לעומת מוזיאונים אחרים שמעסיקים את המדריכים לפי שעות.

מחלקת החינוך של המוזיאון פועלת גם במרכזי נוער וקהילה ברחבי העיר, מלווה מאבקים חברתיים ואזרחיים ומאפשרת לאזרחים להביע מחאה וביקורת בעזרת האמנות. הפעילויות זוכות להיענות רבה מצד הקהילה, מפני שצוות המוזיאון יצא להנגיש את האמנות מחוץ למוזיאון. המוזיאון מעודד את עובדי מחלקת החינוך לחזק את הקשר עם הקהילה וליצור מיזמי אמנות עם התושבים בשכונות, למשל גינה קהילתית בשיתוף השכנים. בשנתיים האחרונות, בשיתוף פעולה עם 'עיר ללא אלימות', פתח המוזיאון סדנאות אמנות חינוכיות בחצר המתנ"ס במספר שכונות. סייעה בפרויקט אחר מחלקת החינוך למאבק של אימהות חד-הוריות לפתח כלים אמנותיים במאבקן להגדלת התקציבים המגיעים להן. בפרויקט נוסף שהוא חלק מפרויקט 'כולאננה' מחלקת החינוך מפגישה בין ילדים דתיים וחילוניים מבתי ספר בפתח תקווה ואור יהודה ויוצרת באמצעות אמנות מפגש חילוני-דתי. היציאה לשכונות מאפשרת למחנכי האמנות להעביר חלק מהכוח והסמכות החינוכית לקהילה בכלל ולחניכים בפרט, לתרום לקהילה באופן מעשי ולא להסתפק בתפקיד הפורמלי של תיווך התערוכות לקהל המבקרים במוזיאון. מחלקת החינוך גם יזמה פרויקטים מיוחדים של פיסול סביבתי בשיתוף הקהילה המקומית במטרה ליצור חיבור חווייתי ובלתי אמצעי של הקהילה ושל בני נוער בפרט – לאמנות ולערכים סביבתיים וחברתיים. מיזמים אחרים כללו פרויקט משותף עם המרכז החינוכי "גהה" ופרויקט נוסף שבו תלמידים

מקהילת יוצאי אתיופיה נעזרו בסטודנטים לאמנות כדי לתרגם בעזרת עבודה קבוצתית חוויות מחייהם ליצירות אמנות.¹⁵

מוזיאון אוריקה, אנגליה

מוזיאון הילדים הלאומי של אנגליה מזמין ילדים עד 11 ובני משפחותיהם לשחק כדי ללמוד, ואת בני משפחותיהם המבוגרים יותר ללמוד לשחק באמצעות מאות מוצגים. המומחיות של המוזיאון היא עידוד למידה בלתי פורמלית באמצעות משחק, שמפתח את הכישורים החברתיים והתקשורתיים והדמיון ומחזק את הביטחון העצמי. עבור המוזיאון, המשחק אינו מיועד בהכרח לילדים, אלא הוא משמש אמצעי ללמידה בלתי פורמלית מחוץ לבית הספר.

המוזיאון מאפשר למבקרו ללמוד ולשחק באופן חופשי, או במגוון רחב של תכניות מאורגנות וחוגים: במסגרת התכנית Play with a Purpose המוזיאון מזמין ילדים עד גיל 3 ואת הוריהם לביקורים מודרכים במוזיאון, ביקורים הכוללים גם הדרכת הורים בנושא עידוד ילדיהם ללמידה באמצעות משחק. יזמה אחרת, המכונה 'פיג'מה דרמה' מציעה לילדים עד גיל 7 פעילות דרמה ומשחק שמעודדת ילדים לפתח את כישורי המשחק, שיתוף הפעולה, הביטחון העצמי והחשיבה היצירתית. תכניות אחרות מציעות לילדים לשמור על בריאותם באמצעות משחקים שמאתגרים אותם להכיר טוב יותר את גופם ואת ההשפעה של תזונה ואורח החיים עליו.

מחלקת החינוך של המוזיאון מציעה מגוון רחב של תכניות מאורגנות לבתי ספר, בתי ספר לחינוך מיוחד וילדים הלומדים בחינוך ביתי.¹⁶ בנוסף לכך, המוזיאון מהווה גם יעד למידה של 'האוניברסיטה לילדים'¹⁷, שמאפשרת לילדים בני 7-14 ללמוד מחוץ לבית הספר באופן וולונטרי ועצמאי ולקבל על כך ציון.

הפעילות השוטפת של המוזיאון ממומנת על ידי דמי הכניסה, ואילו פעילויות פיתוח נרחבות ממומנות על ידי קרנות פילנתרופיות וקרן הצדקה של המוזיאון.¹⁸ מחיר הכניסה השנתי למוזיאון הוא כ-70£ למבוגר וכמחצית לילד; לבתי ספר המחירים נמוכים בהרבה. מחקר הערכה איכותני נערך על תכנית של המוזיאון המעודדת צעירים הנמצאים על הספקטרום האוטיסטי ללמוד באמצעות משחק. המחקר מצא כי התכנית מאפשרת למשפחות לשלב את ילדיהן בפעילות חינוכית קבוצתית מהנה, ואף מצליחה להפגיש בין משפחות הילדים.¹⁹

ספורט

¹⁵ המידע על מוזיאון פתח תקווה מעובד ממידע שנדלה מאתר האינטרנט של המוזיאון (<http://www.petachikvamuseum.com/he/Education.aspx>), מריאיון עם רעות פרסטר, מנהלת מחלקת החינוך של המוזיאון שהתקיים בתאריך 17.8.2015 ומרעות, פרסטר (2014). המדריך כלוין: מחלקת החינוך במוזיאון פתח תקווה כמובילה שיתופי פעולה בקהילה. *פלטפורמה – כתב עת לחינוך מוזיקלי*, גיליון מס. 7, <http://www.imj.org.il/youthwing/magazine/?p=2059>, נדלה בתאריך 18.8.2015.

¹⁶ לפירוט תכניות החינוך של מוזיאון אוריקה, ר' <https://www.eureka.org.uk/education>.

¹⁷ למידע נוסף על 'האוניברסיטה לילדים' ר' <http://www.childrensuniversity.co.uk>.

¹⁸ המידע על מקורות המימון של מוזיאון אוריקה נלקחו מתוך האתר הרשמי, <https://www.eureka.org.uk/about-us/about-the-organisation/funding/>, נדלה בתאריך 16.8.2015.

¹⁹ המידע על מחקר ההערכה של המוזיאון נקלח מתוך בלוג המומחים של המוזיאון: <https://eurekaexperts.files.wordpress.com/2011/08/overall-evaluation-final.pdf>, נדלה בתאריך 16.8.2015.

Peace Players International

שחקני השלום הוא ארגון אמריקאי שפועל באזורי סכסוך ומפגיש ילדים השייכים לצדדים שונים בסכסוכים דתיים, אתניים ותרבותיים. באמצעות משחק הכדורסל ופדגוגיה המשלבת חינוך ליישוב סכסוכים ומנהיגות הארגון מבקש לפתח חברות וכבוד הדדי בין הילדים. הארגון נוסד בשנת 2001 ומניח כי ילדים שמשחקים ביחד יכולים ללמוד לחיות ביחד. הארגון משתמש באימוני הכדורסל כדי להדגים כיצד ניתן ליישב סכסוכים, לשנות עמדות ולשבור סטראוטיפים על הצד השני. התכנית מבקשת לאחות סגרגציה חברתית, תרבותית וחינוכית שנפוצה באזורי סכסוך ולהציע הזדמנויות ספורטיביות וחינוכיות במקומות שבהם חסרות מסגרות כאלה, במיוחד בקרב ילדות. בישראל ובגדה המערבית למשל שיעור הנשים המשתתפות בתכנית עומד על כ-70%. הארגון פונה לכל שכבות האוכלוסייה ובייחוד לאוכלוסיות מוחלשות ולכן הפעילות אינה כרוכה בתשלום. התכנית פועלת באופן קבוע לאורך כל השנה בצפון אירלנד, דרום אפריקה, ישראל, הגדה המערבית וקפריסין. מאז שנת 2001 השתתפו בה כ-65,000 ילדים והוכשרו למעלה מ-1,100 מנהיגי נוער. התכנית אינה מבקשת להצמיח ספורטאים מצטיינים בלבד, אלא לחנך ולאחד בין קהילות שנמצאות בסכסוך, ולהפוך ילדים ל'שחקני שלום'. הארגון מנסה להצמיח מנהיגות מקומית שתוכל לשמש בתפקידי אימון, ניהול ומנטורינג. עד שנת 2009 חלק ניכר מאנשי הצוות בסניפים השונים היו אמריקאים, ומאז כמעט כל אנשי הצוות הם מנהיגים מקומיים שצמחו בתכנית.

תכנית הבסיס של הארגון מיועדת לגילים 6-14. בראשיתה מקיימת כל קבוצה מפגשים 'חד-זהותיים' ורק לאחר שהילדים לומדים להכיר את דרך הפעולה של הארגון כל קבוצה פוגשת את הקבוצה 'מהצד השני' ועם הזמן תדירות המפגשים עם הקבוצה השנייה גדלה. בוגרים של תכנית הבסיס מוזמנים להצטרף לתכנית המנהיגות של הארגון, שבה מוצע לבני הנוער לשמש כעוזרי מדריכים או כמנטורים לילדים צעירים יותר ולאחר מכן להשתלב בצוות הקבוע של הארגון.²⁰ מחקר הערכה חיצוני שנערך בשנת 2010 על פעילות הארגון בקפריסין נמצא כי הוא מצליח למשוך צעירים רבים למרות שהכדורסל אינו נחשב לספורט פופולרי באי. בנוסף מצליח הארגון למשוך ילדים רבים לקבוצת הכדורסל, מבלי להתחשב ברקע החברתי-כלכלי או ביכולת הגופנית שלהם. למרות שהתכנית מבקשת לקדם יישוב סכסוכים באמצעות הכדורסל, נמצא שהיא גם מעניקה לילדים כישורי עבודת צוות, סובלנות, שיתוף פעולה וחשיבה ביקורתית. עוד נמצא כי לתכנית יש השפעה משמעותית על העמדות והמחשומים המנטליים של הילדים כלפי הצד השני.²¹

ערכים בספורט

עמותת ערכים בספורט החלה לפעול בשנת 2011, במטרה לקדם חינוך ערכי דרך מסגרות הספורט הקיימות. העמותה מניחה כי במסגרת מועדוני הספורט יש בישראל כרבע מיליון בני נוער שמעורבים בפעילות ספורטיבית, אך במרבית מועדוני הספורט החינוך הערכי נדחק הצידה לטובת מטרה מרכזית אחת – הניצחון. העמותה מבקשת להוסיף על הפעילות במסגרות הספורט גם חינוך ערכי שבא לידי ביטוי בתכניות רבות, שרובן ככולן פונות לספורטאים צעירים, להורים

²⁰ המידע נלקח מתוך אתר האינטרנט של הארגון בתאריך 16.8.15 - <http://www.peaceplayersintl.org>

²¹ Evaluation Report PeacePlayers International - Cyprus,

<http://dmeforpeace.org/sites/default/files/PPI-CY%20Evaluation%20-%20Executive%20Summary.pdf>, Accessed August 16, 2015.

ולמאמנים. בשנה האחרונה למשל העמותה מפעילה בבתי ספר תכנית להכרה ויישום של הערכים האולימפיים (מצוינות, ידידות וכבוד).²² תכנית אחרת, "משחקות עם ערכים", מחזקת ומעצימה ספורטאיות צעירות, מקיימת למאמנים ולהורים שלהן הכשרה הנוגעת לייחודיות שלהן.²³ בשנת 2013 העמותה הפעילה ברחבי הארץ עשרה מרכזי פעילות שהשפיעו על למעלה מ-7,000 ילדים ובני נוער ועל כ-300 מאמנים פעילים במועדוני ספורט מקצוענים. בין מסגרות הספורט בעבר ובהווה: בני סכנין, הפועל באר שבע, בית"ר ירושלים, נבחרות הטרומ-קדטים בכדורסל, הפועל רעננה ועוד. חזון העמותה הוא יצירת חברה ערכית בישראל, חברה המושתתת על דרך ארץ, ערכות הדדיות, סובלנות, אחווה ומצוינות, חברה שבה הפעילות הספורטיבית מהווה תשתית לפיתוח ערכי וחינוכי. העמותה מבקשת להשפיע על בני הנוער ועל המאמנים שלהם, על מועדוני הספורט ומחלקות הספורט ברשויות המקומיות, ודרכם לפעול לשינוי האווירה הספורטיבית והחברה הישראלית בכלל. באמצעות תכניות החינוך השונות העמותה מבקשת להפוך את בני הנוער לאנשים טובים יותר לעצמם ולחברה, ולא רק לשחקנים טובים יותר. מטרת העמותה הן (1) יצירת סטנדרט חינוכי גבוה במחלקות הספורט ואגודות הספורט (2) הכשרת מאמנים להיות מחנכים במגרשי הספורט ומחוצה להם (3) בניית אישיות ערכית בקרב ילדים ובני נוער שפועלים במסגרות הספורט (4) גיוס ההורים לתהליך החינוך הערכי דרך הספורט (5) העלאת המודעות החברתית לפוטנציאל של החינוך לערכים דרך הספורט.

העמותה פועלת בחמישה תחומי ליבה ערכיים: קבוצתיות, משמעת עצמית, כבוד למשחק, מיצוי עצמי, סובלנות וקבלת האחר. בכל אחד מהתחומים העמותה זיהתה בחברה הישראלית אתגרים כגון גזענות ביחס למיעוטים בחברה בתחום הסובלנות וקבלת האחר, קשיים במיומנויות של עבודת צוות בתחום הקבוצתיות או אלימות במגרשים בתחום הכבוד למשחק. כדי להתמודד עם אתגרים אלה פיתחה העמותה את 'מודל ערכים בספורט', שפונה לשחקנים, להורי השחקנים, למאמנים ולמועדוני הספורט. בתחום הקבוצתיות, המודל מבקש לעודד את בני הנוער לוותר על האינטרס האישי שלהם ולהעדיף על פניו את טובת הקבוצה. בתחום הכבוד למשחק, המודל מעודד את בני הנוער להתייחס באופן מכבד אל כל משתתפי המשחק – שחקנים, הורים, מאמנים והקהל.

כדי להגשים מטרות אלה, העמותה מפעילה תכניות עבור שחקנים, מאמנים והורים:

תכניות המיועדות לשחקנים כוללות סדנאות חודשיות להקניית ערכים, שבהן נלמדים הערכים ואופן יישומם במגרש ובחיים: סדנה נגד גזענות או בנושא מנהיגות, מרכז למידה לשחקנים בסכנת נשירה מבית הספר. המרכז פועל בתוך מועדון הספורט ומסייע לשחקנים לשפר את הישגיהם הלימודיים. כן הוקם פרויקט 'שחקן בוגר' שבו שחקן מהקבוצה הבוגרת מאמץ שחקן צעיר ומסייע לו בתחומי חיים שונים. מחקר הערכה פנימי שנערך בעמותה מצא כי התכניות

²² למידע נוסף על התכנית "מחנכים לערכים אולימפיים" של עמותת "ערכים בספורט" ר' -

http://www.valuesports.org/?page_id=1271

²³ למידע נוסף על התכנית "משחקות עם ערכים" של עמותת "ערכים בספורט" ר' -

http://www.valuesports.org/?page_id=1252

השונות הביאו לשיפור ברמת המסוגלות העצמית וביכולת כלת התסכול של הספורטאים, וכן לשיפור בשיעורי הנוכחות ובציונים של הספורטאים בחינוך הבית-ספרי.²⁴

התכניות המיועדות למאמנים רואות בהם מחנכים במגרשי הספורט, מחנכים שבכוחם לממש את הפוטנציאל החינוכי הטמון בספורט ולרתום אותו לשינוי חינוכי משמעותי. העמותה פיתחה מודל חינוכי שמקנה למאמנים תפיסה חינוכית-ערכית שאותה הם יכולים לשלב במערכי האימון שלהם. העמותה עורכת סדנאות מאמנים בנושאים ערכיים ומלווה אותם במהלך היישום של שיטת האימון החינוכי שפיתחה.

תכניות המיועדות להורים מבקשות לחזק את המשולש "הורה-מאמן-שחקן" ולעודד מעורבות הורים טובה ומעצימה בפעילויות הספורט של ילדיהם. התכניות מסייעות להורים להפריד בין מטרותיהם ורצונותיהם – לבין המטרות והיכולות של ילדיהם והמטרות של מועדון הספורט שבו הם פעילים. הפעילות עם ההורים כוללת סדנאות העשרה להורים ושאלוני משוב בנושאים חינוכיים-ערכיים שנכללים במדד הערכיות של המועדון.²⁵

חינוך מוזיקלי

עמותת מקור

עמותת מקור מבקשת לקדם ולהעצים בני נוער בסיכון באמצעות המוזיקה. מטרת העמותה היא להיעזר בכוח המשיכה העצום של המוזיקה כדי להעניק לכל נער ונערה אפשרות לביטוי והגשמה. עבור העמותה, המוסיקה מאפשרת הבעה, ביטוי רגשי וקשר אנושי. המוזיקה מאפשרת קשר לבני נוער אחרים ולקהילה כולה, מתוך חדווה, רצון, מחויבות ונתינה. חזון זה בא לידי ביטוי בשלוש תכניות:

פרויקט 'אופק מוזיקלי' שמטרתו להקים ולהפעיל ברחבי הארץ מרכזי מוזיקה להעצמת בני נוער המצויים במצבי סיכון או כאלה המגיעים מרקע של מצוקה סוציו-אקונומית. כל אחד מהנערים החברים במרכז האופק המוזיקלי עובר תהליך שיטתי הפרוס על פני שלוש שנים, בשלושה רבדים: הרובד האישי – במסגרתו רוכש הנער מיומנויות מוזיקליות על פי בחירתו בשיעורים פרטניים; הרובד הקבוצתי – במסגרתו מהווה הנער חלק בלתי נפרד מהרכבים או אננסמבלים; הרובד הקהילתי – במסגרתו בני הנוער נוטלים תפקידים פעילים ותורמים, מפיקים ומקדמים במסגרת הקהילה פעילות תרבותית – בפרויקטים, הופעות ואירועים, בניהול חדר החזרות ובהשתתפות בקבוצת ההפקה שמנהלת את אירועי המרכז. ב'אופק מוזיקלי' רוכשים בני הנוער כישורים חברתיים של תקשורת, הקשבה, כבוד וסובלנות כלפי האחר וכן ערכים של תרומה לקהילה – העצמה אישית לקראת השתתפות פעילה וחיובית במערכות החיים.

²⁴ למידע נוסף על פעילויות העשרה והעצמה לשחקנים של עמותת 'ערכים בספורט' ר' - http://www.valuesports.org/?page_id=218.

²⁵ למידע נוסף על התכניות למעורבות הורים טובה של עמותת 'ערכים בספורט' ר' - http://www.valuesports.org/?page_id=111.

מרכזי אופק מוזיקלי נחלקים לשלושה סוגים: מרכזי יישובי הפועל בשיתוף מחלקות העירייה, מרכזי בית-ספרי הפועל בתוך בית ספר המיועד לנוער על רצף הסיכון וכן מרכזי הפועל בכפר נוער. **תכנית של"מ** (שירות לאומי מוזיקלי) היא תכנית המיועדת לבעלי פטור משירות צבאי שיש להם הכשרה וניסיון מוזקליים.

עמותת 'מקור' מקדמת מסלול שירות לאומי ייעודי למוזיקאים בקהילה, במסגרתו ישולבו לימודים גבוהים שיכשירו את הצעירים לשירות כמדריכים במרכזי 'אופק מוזיקלי'. הפרויקט מבקש לעודד צעירים שקיבלו פטור משירות צבאי לבחור בשירות לאומי משמעותי שיאפשר לשלב בין פעילות מוזיקלית קהילתית לבין לימודים גבוהים. בני השירות יעבדו עם רכזי המוזיקה במרכזים השונים וימלאו תפקיד משמעותי בתפעול המקום ובקשר עם בני הנוער באמצעות הדרכה מוזיקלית, שיעורי נגינה, הפעלת הרכבים מוזיקליים ועוד.

קורסים בקהילה מופעלים על ידי עמותת מקור בתחומי המוזיקה וניתנים להפעלה על ידי תכנית היל"ה ביחידות קידום הנוער העירוניות. הקורסים כוללים פרויקט להקה, קורס די. גיי, קורס כתיבה והלחנה, קורס סאונד וקורס ראפ. כל אחד מהקורסים נועד לשפר את יכולותיהם הטכניות של בני הנוער, אך גם לשפר את יכולות העבודה שלהם בצוות, לאפשר להם ביטוי עצמי ולהקנות להם ביטחון עצמי.

העמותה פועלת בתיכון ברנקו וויס בחדרה, בבית סיסטם עאלי בבתי-ים, בפנימיית אורנים, בבית הספר גבעול בגבעת אולגה, בבית ספר אקשטיין ביד רמב"ם ובמרכזי קידום נוער נוספים ברחבי הארץ.²⁶

El Sistema

אל סיסטמה הוא מודל שהתפתח בוונצואלה והוא משתמש במוזיקה ככלי לשינוי חברתי שבאמצעותו בני נוער יכולים להתפתח כמוזיקאים מצטיינים ובמקביל לשפר את סיכויי החיים של רבים המגיעים מרקע חברתי-כלכלי נמוך. התכנית אינה מעוניינת לפתח מוזיקאים בלבד, אלא אזרחים אחראים התורמים לקהילתם, בין היתר באמצעות המוזיקה. התכנית ממומנת כמעט באופן מלא על ידי ממשלת ונצואלה, עובדה המאפשרת לארגון לפתוח מרכזי נוער במקומות רבים – יש כחצי מיליון משתתפים בתכניות של אל סיסטמה. הגישה של אל סיסטמה לחינוך מוזיקלי מדגישה את ההשתתפות באנסמבלים מוזיקליים כבר מהגיל הרך ועד גילי הנוער. באמצעות האנסמבלים המוזיקאים הצעירים מתנסים בלמידה והוראת עמיתים ומתכוננים להופעה באנסמבל תזמורתי המשלב שירת מקהלה, ביצוע של מוזיקה קלסית, מוזיקה עממית, ג'אז ועוד. תכנית הלימודים היא ארצית, אך לכל רכז ניתנת האפשרות להתאים את התכנית לקהל היעד המקומי.

כל ילד בין הגילים 5-7 בוחר כלי מוזיקלי ובכל שבוע הוא לומד לנגן עליו – באופן פרטני, עם חבריו למחלקה ועם כלל התזמורת. חלק מרכזי בלמידה הוא הופעה מול קהל כדי לחזק את הביטחון העצמי וכדי ללמוד מביצועים של מוזיקאים-עמיתים. ההשתתפות אינה כרוכה בתשלום והמשמעת אינה הדוקה, אך קיימת ציפייה לעבודה קשה ולמחויבות של הילדים. עם זאת, הצעירים ומוריהם מנסים לשמור על אווירה מהנה ונינוחה שתעודד את הצעירים להתמיד

²⁶ המידע על עמותת מקור נלקח מתוך אתר האינטרנט של העמותה: <http://www.makor.org.il>, נדלה בתאריך 24.8.2015.

בהגעתם לשיעורים. מרבית המורים של אל סיסטמה הם תלמידים לשעבר, מפני שהם מיטיבים להכיר את המשימה החינוכית-חברתית והמוזיקלית של אל סיסטמה.

הארגון מקיים גם עם הורי המוזיקאים קשר שבא לידי ביטוי בביקורים בבתי התלמידים ובדיאלוג עם ההורים בנוגע לתמיכה האופטימלית שלהם בשילוב בין הנגינה למטלות נוספות. כל אלה נובעים מתפיסת הקהילתיות של אל סיסטמה, שמבקשת לאתגר את הילדים ובו-בזמן ליצור עבורם מקום בטוח ומכיל. במהלך התכנית מתפתחים אצל הלומדים בה תחושת ערך ומשמעות, הרגשה שהם נאהבים ומוערכים, כישורי עבודת צוות, יכולת לעבוד בשיתוף פעולה ומוטיבציה לשאוף למצוינות.²⁷

המודל הוונצואלי זכה להצלחה עולמית כאשר במדינות רבות באמריקה, אירופה ואסיה קמו ארגונים שהושפעו מאל סיסטמה. במחקר מקיף שריכז ממצאים ממחקרי הערכה שנעשו על אל סיסטמה ותוכניות שהושפעו ממנה נמצא כי התכנית מצליחה לקדם את הפיתוח העצמי של המשתתפים, מספקת הזדמנויות מוזיקליות למי שידו אינה משגת ויוצרת מחויבות לרמה גבוהה של הוראה ופיתוח מנהיגות. עוד נמצא כי להשתתפות בתכניות השפעות רחבות יותר הכוללות פיתוח אישי, רווחה פסיכולוגית, פיתוח כישורים חברתיים, חיזוק קשרים ברשתות חברתיות ושיפור הכישורים החברתיים.²⁸

בישראל פועלת תכנית "סולמות", תכנית תזמורתית לילדים שקמה בהשראת אל סיסטמה והיא מכוונת לשינוי חברתי. התכנית מיועדת לילדים מקהילות שידן אינה משגת להעניק חינוך מוזיקלי. "סולמות" צמחה תוך חמש שנים מכ-150 משתתפים לאלף משתתפים בשנה. התכנית זוכה לליווי אקדמי של אוניברסיטת תל אביב, ליווי מקצועי של התזמורת הפילהרמונית הישראלית וסיוע של חיילים המשרתים כמוזיקאים מצטיינים בצה"ל ומהווים חלק ממערך ההדרכה שלה.²⁹

סיכום

סקירה זו הצביעה על מוסדות חברתיים-קהילתיים מגוונים מישראל וממדינות אחרות שבהם מתקיימת פעילות חינוכית בלתי פורמלית. הסקירה הציגה בעיקר מוסדות שפעילותם העיקרית לא מוגדרת כחלק ממערכת החינוך באופן מובהק, ולכן מרביתם לא נוטים להשתמש במושג 'חינוך בלתי פורמלי'. עם זאת, הם מציעים פעילות חינוכית הדומה במטרותיה, בתכניה ובדרכי פעולתה לדגם המוכר של החינוך הבלתי פורמלי (חב"פ). זיהוי המוסדות והארגונים השונים שנסקרו עם שדה החינוך הבלתי פורמלי מאפשר חשיבה מחודשת על גבולותיו של שדה זה, חשיבה שבמסגרתה ניתן לכלול בו פעילויות נוספות המופעלות על ידי ארגונים שאינם נחשבים לחלק ממערכת החינוך כגון ספריות ומוזיאונים.

הסקירה מצביעה על הפוטנציאל החינוכי הבלתי פורמלי הגלום במוסדות החברתיים-קהילתיים שנסקרו ועל יכולתם למשוך משתתפים מגילים מגוונים ומקבוצות אוכלוסייה שבדרך כלל לא

²⁷ המידע על המודל של אל סיסטמה נדלה מתוך אתר האינטרנט הרשמי: <http://www.elsistemausa.org>, נדלה בתאריך 24.8.2015.

²⁸ El Sistema and Sistema-Inspired Programmes: A Literature Review of research, evaluation, and critical debates: <http://sistemaglobal.org/literature-review/full/>, accessed August 24, 2015.

²⁹ המידע על תכנית 'סולמות' נדלה מתוך אתר האינטרנט הרשמי של התזמורת הסימפונית הישראלית: <http://www.ipo.co.il/heb/KeyPlan/Articles.303.aspx>, נדלה בתאריך 24.8.2015.

משתתפות בפעילויות חינוכיות בלתי פורמליות כמו לפעילות חינוכית בספריות ציבוריות. חלק מסוד הצלחתם של המוסדות שנסקרו כאן הוא שמרביתם לא שייכים לשדה החינוכי ולכן מתאפשר להם לתרגם תובנות הנלמדות במהלך הפעילות התרבותית או הספורטיבית – למסרים חינוכיים וחברתיים. גיוון הפעילויות מאפשר להעשיר את הכישורים והמיומנויות שהחינוך הבלתי פורמלי מפתח בקרב קהילות ויחידים. לאור כל זאת הסקירה מציעה לבחון את הזיקה בין מוזיאונים, ספריות, ארגוני ספורט וגופי מוזיקה לבין החינוך הבלתי פורמלי ולהעמיק את הזיקה שבין המוסדות הללו לבין מה שמקובל לזהות כפדגוגיה וכפרקטיקה הייחודיות שהתפתחו בחינוך הבלתי פורמלי.